

B O E K E N

Assimilatie en segregatie: de antropologische factor

Paolo De Mas bespreekt:

Emmanuel Todd, *Le destin des immigrés.*

Assimilation et ségrégation dans les démocraties occidentales Éditions du Seuil: Parijs, 1994.

De Franse historicus met uitgesproken antropologische accenten, Emmanuel Todd (1951), komt uit zijn publikaties naar voren als een inventief onderzoeker die verrassende invalshoeken hanteert. Daarenboven is hij een visionair en meeslepend schrijver. De pen wil daarbij nog wel eens met de rede aan de haal gaan. Hij scheidt er kennelijk behagen in om kwistig met stenen te gooien in wetenschappelijke vijvers met stilstaand water. Hij mikt daarbij vooral op door politiek vertoog en ideologie getinte redevoeringen. De reacties zijn navenant: er wordt vaak terug gegooid. Het positieve eindresultaat daarvan is turbulentie, die het water zuivert. Ik beoordeel Todds laatste boek dan ook vanuit deze welwillende achtergrond. Het veroorzaakt forse kringgolven, maar verschaft weer eens een verkwikkende kijk op het concept en proces van assimilatie. Opspattend theoretisch water en methodologisch kroos moeten we daarbij maar voor lief nemen.

Todds uitgangspunt is verwondering over het feit dat in enkele westerse parlementaire democratieën en natie-staten – de Verenigde Staten, Duitsland, Engeland en Frankrijk – die alle

de ideologie uitdragen en aanhangen van gelijkheid en mensenrechten, het proces van assimilatie van migranten naar aard, omvang en tempo grote verschillen en paradoxen vertoont. Een willekeurige greep. Hoe te verklaren dat in de zogeheten smeltkroes van de Verenigde Staten, ondanks een officiële ideologie van gelijkheid, de positie van de zwarten in vele opzichten negatief blijft afsteken ten opzichte van immigrantengroepen van recenter datum? Waarom assimileren Turken in Duitsland minder gemakkelijk dan Joegoslaven? Hoe te verklaren dat de assimilatie van Malinezen, Mauretaniërs en Senegalezen in Frankrijk stroever verloopt dan die van immigranten afkomstig uit Ivoorkust, Kameroen en Kongo? Welke verklaring bestaat er voor het in Frankrijk ongekend hoge aandeel huwelijken tussen Fransen en tweede generatie Algerijnen tegen de achtergrond van het feit dat 41 procent van de Franse bevolking blijkens een enquête uit 1992 zegt antipathie te koesteren tegen Maghrebijnen? Hoe valt deze afwijzende, bijkans vijandige houding tegen een collectiviteit te rijmen met de hoge mate van individuele acceptatie die uit gemengde huwelijken spreekt? En om bij Frankrijk te blijven: hoe kan in deze bakermat van vrijheid, gelijkheid en broederschap het Front National gedijen, met daarbij de paradox dat streken met een ongekend grote kiezersaanhang voor het Front ook worden gekenmerkt door een hoog niveau van gemengde huwelijken?

INHOUD

Assimilatie en segregatie
Haat/liefde tussen rood en
blauw

B O E K E N

Antropologisch proces

Todds verwondering geldt niet alleen de verschillen die er blijken te bestaan in het tempo en de omvang van assimilatie tussen immigranten binnen een zelfde democratisch staatsbestel. Het betreft ook discrepanties tussen de uitgedragen, aangehangen of voorgeschreven ideologie van gelijkheid op nationaal niveau en de alledaagse realiteit tussen immigranten en autochtonen. Samengetuigd komt Todds betoog erop neer dat louter democratie, wetgeving en het gelijkheidsbeginsel niet te allen tijde leiden tot assimilatie. Uiteraard zijn het wel noodzakelijke, maar nochtans geen afdoende condities. In zijn optiek moet assimilatie uiteindelijk worden opgevat als een antropologisch proces met een menselijke maatvoering, dat zich afspeelt in de dagelijkse werkelijkheid. De wijze waarop mensen van verschillende kleur, religie en cultuur met elkaar verkeren komt het meest markant tot uiting in gemengde huwelijken. Assimilatie is mensenwerk, maar grijpt wel plaats binnen ideologische en wettelijke kaders van een al dan niet welwillende staat.

Door 'gemengde' huwelijken te beschouwen als indicator voor de mate van assimilatie of segregatie, hamert Todd wederom op het belang van de antropologische basis waarop samenlevingen zijn gegrondvest. In zijn optiek vormt dit grondvlak niet alleen een verklaring voor het gedrag van mensen, maar is het ook bepalend voor de aard en het functioneren van politieke en ideologische systemen, of voor de nationale identiteit. De pijlers van

dit fundament worden gevormd door de familiestructuur, de positie van de vrouw daarin, het erfrecht, en de mate waarin er binnen de eigen stam, clan, groep of familie wordt gehuwd (endogamie). Deze elementen vormden het theoretische conglomeraat van de eerdergenoemde stenen, die Todd in de jaren tachtig wierp. Allereerst in de vijver van het debat over de relatie tussen familiestructuren en politiek-ideologische systemen (*La Troisième Planète*, 1983), vervolgens in de diepe wateren van de Franse nationale identiteit (*La nouvelle France*, 1988).

Todds analyse van de verschillen in assimilatie en segregatie tussen migranten in een viertal grote westerse parlementaire democratieën, vormt dus een logische voortzetting van eerder werk. Immers, migratie naar de westers-geïndustrialiseerde wereld kan migranten die afkomstig zijn uit gebieden met een specifieke familie- en gezinsstructuur, mate van endogamie, positie van de vrouw, of een specifieke vererving in een context plaatsen die sterk kan afwijken op deze punten. Dit roept de vraag op hoe onder dergelijke omstandigheden de natie-staten, gegeven hun uitgesproken of voorgeschreven ideologieën, omgaan met migranten, maar nog belangrijker: hoe autochtoon en migrant met elkaar verkeren tot het huwelijk erop volgt.

Om hierop een antwoord te geven pakt hij als rechtgeaard adept van de Annales-School de zaak met verve aan. Dit resulteert in een comparatieve studie tussen

vier westerse democratieën, waarbij een grote historische diepgang niet wordt geschuwd. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat er geen sprake is van een vierluik in de ware zin des woord, maar eerder van een vergelijking tussen Frankrijk enerzijds en de Verenigde Staten, Duitsland en Engeland anderzijds. Todd koestert namelijk ook nadrukkelijk de bedoeling om het wetenschappelijke Engelstalige werk over assimilatie, dat tot aan de jaren tachtig sterk was gericht op Engeland en de Verenigde Staten, aan te vullen en te verrijken aan de hand van Franstalig werk over Frankrijk. Het werk laat zich dan ook het beste karakteriseren aan de hand van de titel van Richard Cobb's causerieën over Frankrijk voor de BBC in 1978; *Fictions, Facts and France*. Beginnen we met de feiten.

Universalisme vs. differentialisme
Engeland, de Verenigde Staten en Duitsland ziet Todd als staten en samenlevingen die worden gekenmerkt door *differentialisme*: exclusiviteit (uitsluiting) en een fixatie op verschil. Bovendien is in deze landen één gezinstype dominant: het kerngezin, waar de kinderen het ouderlijk huis verlaten zodra ze volwassen worden, of tenminste wanneer ze huwen. Daartegenover plaatst Todd het *universalisme* - het beginsel dat alle mensen op enigerlei wijze gelijk zijn - bij de Romeinen, de islam, de katholieke kerk, het Rusland van de bolsjewieken en het post-revolutionaire Frankrijk na 1792. Deze opsomming maakt *en passant* duidelijk waarom ik in de aanhef

B O E K E N

Todd een hoge mate van originaliteit heb toegedicht. Het onderscheid tussen universalisme en differentialisme wijt hij aan dieper liggende, historische verschillen in familiestructuur en erfsystemen.

Tegen deze redenering is van veel kanten bezwaar geopperd. Uiteraard leert detailonderzoek in Europa dat deze samenhang niet in alle gevallen opgaat. Familiestructuur en erfrecht maken deel uit van een complex van verklarende factoren, waarvan de samenstelling en werking naar tijd, plaats en niveau van analyse verschilt. Het sterke punt in Todds visie blijft echter het aantonen van het belang van deze antropologische factoren, die in de jaren zeventig en tachtig een welhaast taboe-achtig en comateus bestaan leidden in de discussie over en het onderzoek naar integratie en assimilatie. Het belang daarvan ligt zowel op het niveau van staten en samenlevingen, als op dat van migranten.

Frankrijk vormt daarvoor een lichtend voorbeeld. Zo blijft er in dat land een hardnekkige ruimtelijke tegenstelling bestaan tussen het centrale deel en de randgebieden. Het centrale deel vormt 'het hart' van de Franse Revolutie, met de bijbehorende gelijkstelling. Dit blijkt samen te vallen met het gebied waarin een boercultuur heerste waarin man en vrouw gelijk waren en het erfgoed vanouds gelijkelijk over de kinderen werd verdeeld. Daar was ook sprake van een egalitair kerngezin, waarin meer liberale, niet-hiërarchische relaties tussen ouders en kinderen heersten. In de randgebieden overheerste

grosso modo de grootfamilie die was opgebouwd uit drie generaties, en waarin sprake was van ongelijke en sterk hiërarchische relaties tussen ouders en kinderen. Bovendien was hier sprake van vererving op één persoon. Deze op eeuwenoude antropologische aspecten gebaseerde ruimtelijke tegenstelling treedt nog steeds aan de dag in de hedendaagse politieke kaart van de verkiezingen in Frankrijk. De aanhang van Le Pen blijkt namelijk sterk geconcentreerd langs de noordelijke, oostelijke en mediterrane grenzen van Frankrijk: de gebieden van de autoritaire families, die drie generaties omvatten en ongelijke vererving kennen. De huidige politieke kaart die is gebaseerd op oude antropologische gegevens en tradities, blijkt ook door te werken in de processen van assimilatie. Frankrijk heeft een Januskop: twee onderscheiden gezinstypen waarvan de ruimtelijke spreiding niet alleen de politieke kaart van het stemgedrag vergaand verklaart, maar die ook tot uiting komt in andere tegenstellingen en paradoxen die uitgebreid door Todd worden geanalyseerd. Vichy versus vergaande joodse emancipatie en assimilatie; de Dreyfus-affaire versus de revolutie. Maar ook het op universalistische gronden welwillend gedogen van Algerijnen, zonder dat er daarbij sprake was van gemengde huwelijken in Algerijë (1830-1958), versus een stijgende afwijzing en antipathie tegen Algerijnen, mét een hoge mate van gemengde huwelijken in het huidige Frankrijk.

De tegenstelling tussen universalisme en differentialisme

(Frankrijk versus de rest) vormt het analysekader waarbinnen de immigranten worden geplaatst. Wat betreft de Verenigde Staten hebben we voor de periode 1840-1990 achtereenvolgens te maken met Ieren, Duitsers, Noren, Zweden, Polen, Joden, Italianen, Chinezen, Japanners, Koreanen, Filippino's, Mexicanen en Iraners. Dezen vertonen grote onderlinge verschillen naar familietype (nucleair, communautair, grootfamilie): de relatie tussen ouders en kinderen (grote mate van autonomie of autoritair-hiërarchisch), relaties tussen broers (symmetrisch en asymmetrisch), en de mate waarin sprake is van voorkeur voor huwelijken tussen neven en nichten of endogamie ten aanzien van de eigen groep.

In de studie over Engeland komt het langer en wereldomvattende koloniale verleden tot uiting in de bonte verzameling immigrantengroepen afkomstig uit de Caraïben, Afrika, India, Pakistan en Bangladesh. Hetzelfde geldt voor Frankrijk, zij het uiteraard met de nodige regionale accentverschillen. In dit geval laat de staalkaart een grotere differentiatie zien ten aanzien van Afrika bezuiden de Sahara, Zuid-Oost Azië en de circummediterrane landen. Hierbij steekt het onderdeel Duitsland wat bleekjes af, met een vergelijking tussen Turken en Joegoslaven, en aandacht voor de Oosteuropese *Aussiedler*.

Gemengde huwelijken

Publikaties met een grote breedvoerigheid hebben vaak het karakter van een gelegenheids-collage, waarin de zich aan casuï-

B O E K E N

tiek verlustigende lezer dreigt te verdwalen bij gebrek aan een vormgevende gedachte of theorie die enig houvast biedt. Dit gevaar is echter afdoende ondervangen, doordat al deze groepen de maat wordt genomen met behulp van de meetlat van het gemengde huwelijk en de veranderingsprocessen in familie- en gezinsstructuren.

Er blijkt grote differentiatie te bestaan in de mate waarin processen van assimilatie door gemengde huwelijken verlopen. Naar tijd en plaats zijn er grote verschillen in de omvang, het tempo, maar ook de richting daarvan. Wie, zoals Todd, daar oog voor heeft, zal voortaan zeer terughoudend zijn om assimilatie louter te zien als een eenparig proces, dat bovendien altijd langs een zelfde richting verloopt. De studie van de Verenigde Staten toont aan dat vrijwel alle migrantengroepen zich uiteindelijk in meer of mindere mate conformeren aan het sterk geïndividualiseerde Amerikaanse gezinstype. Bovendien neemt gaandeweg het aantal huwelijken over en weer toe. Maar niet dan nadat elk van de migrantengroepen een eigen specifiek traject heeft doorlopen, dat in lengte, tempo en richting kan afwijken. Dit blijkt onder meer uit de vergelijking tussen het afkalven van het oorspronkelijke huishouden bestaande uit meerdere generaties van Noorse en Oosteuropese joodse migranten, die zich in de respectieve periode 1840-1860 en 1880-1920 in de Verenigde Staten hebben gevestigd. Hierbij zien we dat in een eerste fase na vestiging de voor deze groepen kenmerkende fami-

liestructuur en vererving juist worden benadrukt. Dit vormt uiteindelijk echter geen beletsel voor een adaptatie aan het Amerikaanse familiesysteem, noch voor een hoge mate van gemengde huwelijken. Assimilatie blijkt niet alleen mensenwerk, maar ook een proces van langere adem met een voor elke groep kenmerkende specificiteit. Todd maakt heel aannemelijk dat de door hem aangevoerde antropologische factoren wel degelijk een eigenstandige werking hebben in het proces van assimilatie.

De grote uitzondering op dit verhaal vormt het zwarte volksdeel in de Verenigde Staten. Hierbij is sprake van grote uitsluiting op economisch en ruimtelijk gebied (werkloosheid en getto's), in sociaal opzicht (zeer lage waarden voor gemengde huwelijken) en in familiair opzicht (in 1992 was ongeveer de helft van de volwassen zwarte vrouwen hoofd van een éénouder gezin). Zij vormen de grote en schrijnende uitzondering op de regel. De factor kleur vormt hiervoor geen verklaring. Het is eerder de maatschappelijke inkleuring die de uitsluiting heeft bewerkstelligd, in samenhang met een ontoereikende familiale basis. De verklaring voor de maatschappelijke uitsluiting ligt volgens Todd in de van de Engelsen mee- en overgenomen gezinsstructuur van kerngezinnen en de daarvan afgeleide fixatie op verschillen. Van dit differentialisme zijn de zwarten het slachtoffer geworden. In Engeland zelf heeft de uitsluiting zich eerder voltrokken langs klasselijnen.

In Todds visie is in Frankrijk

geen sprake van segregatie en uitsluiting. We raken hier het eerder genoemde thema 'fictie en Frankrijk'. Erkend moet worden dat er wel enige grond is voor de euforische toon die wordt aangeslagen als het gaat om de mate van assimilatie in dat land. De cijfers wijzen uit dat er fors tussen blank en zwart wordt getrouwd: dat geldt trouwens voor het gehele kleurenpalet. Ontegenzeggelijk is Frankrijk op dit punt kleurenblind, maar er kan tegelijkertijd worden geconstateerd dat er nuances bestaan binnen het zwarte spectrum. Het niveau van gemengde huwelijken ligt het hoogst bij Antillanen.

Ivorianen, Kongolezen en Kameroenezen nemen een tussenpositie in, terwijl Malinezen en Senegalezen een relatief lage mate van gemengd huwen kennen. Zwart blijkt niet altijd zwart te zijn, maar wordt door de Franse samenleving 'ingekleurd' door familiestructuren, erfrecht en religie van de betrokken groepen.

Nederland

Hoe nu dit boek uiteindelijk te beoordelen? De grote verdienste van Todds boek is dat het de lezer continu op het verkeerde been zet bij het schouwen van de specifieke factoren die bij processen van assimilatie en uitsluiting van belang zijn. Dat hij bij het uitvoeren van de schijnbewegingen zelf bij tijd en wijle wankelt en uitglijdt is onvermijdelijk. Fransen mogen kleurenblind zijn bij huwelijken, maar dat zij tegelijkertijd als *grande nation* het bijpassende gelijkheidsideaal willen blijven uitdragen door te stem-

B O E K E N

men op het Front National is zo'n uitglijder.

Vanuit de Nederlandse situatie biedt het een appellerend en nuttig analysekader. Nederland wordt in Todds boek achteloos afgedaan als behorend tot het Angelsaksische gezinstype. Als dit juist is, vergoedt onze interessante migratiegeschiedenis veel. Nederland kent een ongekende verscheidenheid die niet onderdoet voor Todds mondiale staal kaart: onder meer een fors aandeel joodse immigratie met een zeer grote mate van assimilatie; verder een rijkgeschakeerde migratie uit Indonesië en Suriname langs de lijnen van kleur, religie, familiestructuren, erfrecht en wat dies meer zij. Dit stelt ons ondermeer in staat een historische vergelijking te trekken tussen de mate van gemengd huwen tussen verschillende groepen in Nederland en in voormalig Nederlands Indië. Vanuit comparatief opzicht zou het interessant zijn deze case te leggen naast de Frans-Algerijnse. Dit laatste geldt ook voor de onderlinge vergelijking tussen Surinaamse Creolen, Hindoestanen en Javanen, die zich op zijn beurt weer leent voor confrontatie met de Franse situatie. Ten slotte is er de

Turkse en Marokkaanse migratie die een schat aan onderlinge en interne differentiatie oplevert.

De Nederlandse situatie leent zich dan ook als interessante aanvulling op Todds onderzoek. In de eveneens in 1994 verschenen publikatie onder redactie van Hans Vermeulen en Rinus Penninx, *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid* (Amsterdam: Het Spinhuis), wordt onder meer nagegaan hoe, op langere termijn, het proces van integratie verloopt van een zestal immigrantengroepen. Hoewel het begrip integratie uiteraard veelomvattender is dan assimilatie zoals bedoeld door Todd, vertoont deze publikatie grote affiniteit met Todds opzet. Het interessante is wel dat ook in Vermeulens en Penninx' conclusie over de rol van klasse en cultuur bij discriminatie (en dus ook uitsluiting) nadrukkelijk een rol is weggelegd voor de factor 'interne cohesie'. Binnen dit begrip spelen de structuur van de familie, alsmede de rol van de vrouw en moeder daar in een belangrijke rol.

Verder brengt het in 1995 verschenen onderzoeksrapport van het Nederlands Interdisci-

plinair Demografisch Instituut, *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland* (Den Haag, NIDI) interessante verschillen aan het licht tussen Turken en Marokkanen op het punt van keuze van huwelijkspartners. Niet alleen is het patroon niet overeenkomstig, maar er is verder ook geen sprake van een eenparig proces van toename in gemengde huwelijken met Nederlanders.

Er bestaan voldoende indicaties om een analyse langs de door Todd geschetste lijnen uit te voeren op Nederland. Een voorwaarde voor de assimilatie van Todds gedachtengang in het Nederlandse onderzoek is wel dat dit boek wordt vertaald in een in ons land courante taal. Frans vormt in toenemende mate een factor van segregatie en uitsluiting in de Nederlandse politiek en wetenschap. In geval van kritiek uit Frankrijk kan dit zo zijn voordelen hebben: bij Todds werk pakt dit faliekant verkeerd uit.

PAOLO DE MAS

is werkzaam bij het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES) van de Universiteit van Amsterdam

